

शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघाचे विद्वत्प्रमाणित त्रैमासिक

शिविम संशोधन पत्रिका

(Peer Reviewed Refereed Research Journal) ISSN No. 2319-6025

(विद्यापीठ अनुदान आयोग वकी दिव्ही मान्यता अ. क्र. ६४१७५)

वर्ष पंधरावे : अंक पंचेचाळीसावा व शेहेचाळीसावा

जानेवारी-फेब्रुवारी-मार्च, एप्रिल-मे-जून २०२६ (जोडअंक)

राष्ट्रीय चर्चासत्र विशेषांक

२००० नंतरची मराठी कथा

सयत शिक्षण संस्थेचे

सावित्रीबाई फुले महिला महाविद्यालय, सातारा

दोन दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्र व अधिवेशन

२००० नंतरची मराठी कथा

शिविम संशोधन पत्रिका

२०००
नंतरची
मराठी कथा

ISSN No. 2319-6025

शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघाचे विद्वत्समर्पित त्रैमासिक

शिविम संशोधन पत्रिका

(Peer Reviewed Refereed Research Journal) ISSN No. 2319-6025

(विद्यापीठ अनुदान आयोग वरील दिल्ली मान्यता अ. क्र. १४१७५)

वर्ष पंधरावे : अंक पंचेचाळीसावा व शेहेचाळीसावा

जानेवारी-फेब्रुवारी-मार्च, एप्रिल-मे-जून २०२५ (जोडअंक)

२००० नंतरची मराठी कथा राष्ट्रीय चर्चासत्र विशेषांक

अतिथी संपादक

प्राचार्य डॉ. शिवलिंग मेनकुदळे

डॉ. कांचन नलवडे

डॉ. जयश्री बाबर

प्रा. निरंजन फरांदे

संपादन सहाय्य

डॉ. अशोक तवर

प्रा.(डॉ.) अशोक शेलार

डॉ. विनायक राऊत

पत्रिका संपादक मंडळ

संपादक

प्रा.(डॉ.) नंदकुमार मोरे

सदस्य

प्रा.(डॉ.) देवानंद सोनटक्के

डॉ. जयवंत दळवी

डॉ. सुभाष पाटील

डॉ. बळवंत मगदूम

प्रकाशक

डॉ. भरत जाधव

अध्यक्ष, शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर
द्वारा: द्वारकाधिस, साईनगरी, नागडाणे, ता.जि. सातारा - ४१५५१९

मुद्रक

कलाविष्कार ग्राफिक्स, सातारा

विठ्ठेश्वर प्लॉट, शांति नं.५, अमेटी कॉर्नर, सदरबझार, सातारा

मोबा.९५०३७८०५२८

ही संशोधन पत्रिका प्रकाशक डॉ. भरत जाधव, यांनी शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर यासाठी कलाविष्कार ग्राफिक्स, सातारा येथे छापून छापकाली, साईनगरी, नागडाणे, ता.जि.सातारा ४१५५१९ येथे प्रकाशित केली. या पत्रिकेत प्रकाशित झालेल्या मराठी संशोधक, प्रकाशक व मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

१२५.	आधुनिक कथेतील पर्यावरणीय जाणीव	भीम.गुलनाथ मुजावर अश्विनी तोरणे	४५८
१२६.	नीरजा यांच्या कथेतील स्त्री जाणिवा	प्रा.नमिता पाटील	४६०
१२७.	'मुक्त झाले मानवी अश्रू' कथासंग्रहाचे विश्लेषण	प्रा.बळीराम डोके	४६३
१२८.	मराठी कथांचा समाजशास्त्रीय अभ्यास	प्रा.प्रविण रणबागले	४६६
१२९.	२००० नंतरची मराठी स्त्रीवादी कथा	अर्चना मुये	४६९
१३०.	२००० नंतरच्या स्त्रीवादी कथेची बदलती आशयसूत्रे	सारिका भांगे प्रा.(डॉ.)रमेश शिंदे	४७२
१३१.	विज्ञान कथा लेखक डॉ.जयंत नारळीकर	अनिता मतिवडे	४७५
१३२.	श्रीराम काळे यांच्या 'वस्तीची गाडी' या कथासंग्रहातील प्राणी चित्रण	सागर गुरव	४७८
१३३.	सदानंद देशमुख यांची २००० नंतरची ग्रामीण कथा	डॉ.मीरा देठे	४८२
१३४.	ऐश्वर्य पाटेकर यांची समकाळाचा उभा आडवा छेद घेणारी कथा	डॉ. मुखदेव एकल	४८६
१३५.	जगण्याचे मूल्यभान जागविणारा कथाकार: नंदकुमार शेडगे	प्रा.(डॉ.)अशोक शेलार	४८९
१३६.	दोन हजार नंतरच्या मराठी कथेचे वेगळेपण	प्रा.(डॉ.)गिरीश मोरे	४९२
१३७.	आसाराम लोमटे लिखित 'आलोक' कथासंग्रह : एक आकलन	डॉ.आबासाहेब उमाप	४९७
१३८.	२००० नंतरची किरण गुरव यांची वास्तववादी ग्रामीण कथा	प्राचार्य डॉ.शिवाजी होडगे	४९९
१३९.	'पावसात सूर्य शोधणारी माणसं' मधील मानवी नातेसंबंध	प्रा.वंदना खोराटे	५०२
१४०.	देहस्वातंत्र्याचा अनिवार्य पैलू : मातृत्व (डॉ. अरविंद संगमनेरकर 'गोष्टी लग्नाच्या')	डॉ.जयश्री बाबर	५०५
१४१.	२१ व्या शतकातील मराठी कथांमधील मानसशास्त्रीय संकल्पनांचा अभ्यास	प्रा.दिलीप पवार	५०९
१४२.	भारत सासणे यांची दीर्घकथा	डॉ.बाळासो सुतार	५११
१४३.	२१ व्या शतकातील मराठी कथेतील मॅनोस्फियर : एक अभ्यास	प्रा.(डॉ.)शैलेंद्र काळे	५१५
१४४.	समकालीन मराठी कथा साहित्यप्रवाहातील स्त्रीवेदना	डॉ.रावसाहेब म. दहे	५१९
१४५.	२००० नंतरच्या मराठी कथेतील स्थितीगती	डॉ.निता मेश्राम	५२१
१४६.	मराठी कथा लेखनाचा नवा प्रवाह: ई-कथा	डॉ.संतोष शहापूरकर	५२४
१४७.	२००० नंतरच्या मराठी कथेतील विषय वैविध्य	प्रा.शहाजी पारसे	५२७
१४८.	२००० नंतरची मराठी आदिवासी कथा	युवराज घोडे	५२९
१४९.	२००० नंतरच्या मराठी कथांमधील कथनतंत्र आणि स्त्री अनुभव	प्रा.रेखा धुळप	५३३
१५०.	एकविसावे शतक व मराठी कथांची वाटचाल...	प्रा.विजय पांगुळ	५३५
१५१.	एकविसाव्या शतकातील बदलते नातेसंबंध आणि मराठी कथा	प्रा.रामचंद्र डवळे	५३७
१५२.	२००० नंतरची दलित कथा	प्रा.विनायक सरदेसाई	५३९
१५३.	प्रणव सखदेव यांच्या 'निळ्या दाताची दंतकथा' या कथासंग्रहातील महानगरीय जाणिवा	प्रा.प्रियांका कुंभार	५४२
१५४.	तंत्रज्ञानाच्या युगातील मराठी कथेचे स्थित्यंतर	डॉ.लक्ष्मण शिंदे	४४५
१५५.	'श्वास' : कथा ते चित्रपट - एक प्रभावी माध्यमांतर	प्र.प्राचार्य डॉ.महेश गायकवाड	५४९

एकविसावे शतक व मराठी कथांची वाटचाल...

प्रा.विजय पांगुळ

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, नवगवडे (महाराष्ट्र) हा संदर्भात वि. नमिळ

प्रस्तावना

मराठी साहित्यातील 'कथा' हा प्रकार अत्यंत लवचिक आणि जनमानसांच्या जवळ जाणारा राहिला आहे. १९ व्या शतकात कथेच्या माध्यमातून सुरू झालेला हा प्रवास २१ व्या शतकात अत्यंत प्रगल्भ आणि जागतिक जाणिवांचा झाला आहे. २१ वे शतक हे जागतिकीकरण, माहिती तंत्रज्ञान आणि गतिमान बदलांचे शतक आहे. या काळात मानवी संबंध, जगण्याच्या पद्धती आणि सामाजिक मूल्ये झपाट्याने बदलली. या बदलांचे सर्वात प्रभावी प्रतिबिंब मराठी लघुकथेत उमटले आहे. आजची मराठी कथा केवळ मनोरंजन करत नाही, तर ती वर्तमानातील गुंतागुंत उलगडून दाखवणारे एक प्रबळ माध्यम बनली आहे.

ऐतिहासिक संदर्भ आणि बदलाची पार्श्वभूमी विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात नवकथेने मराठी साहित्यात क्रांती घडवून आणली होती. गंगाधर गाडगीळ, व्यंकटेश माडगूळकर, पु. भा. भावे आणि जी. ए. कुलकर्णी यांनी कथेला आशय आणि अभिव्यक्तीच्या नव्या उंचीवर नेऊन ठेवले. मात्र, २१ व्या शतकाच्या सुरुवातीला, म्हणजे २००० सालानंतर, मराठी कथेचा चेहरा पूर्णपणे बदलला. १९९० नंतरचे जागतिकीकरण आणि खुल्या अर्थव्यवस्थेचे परिणाम आता पूर्णतः जाणवू लागले होते. यामुळे ग्रामीण आणि शहरी ह्या दोन्ही भागांतील कथाकारांच्या जगण्यात आणि बघण्यात आमूलाग्र बदल झाला.

२१ व्या शतकातील मराठी कथेचे प्रमुख प्रवाह

२१ व्या शतकातील मराठी कथेचे विश्लेषण करताना आपल्याला काही प्रमुख प्रवाह स्पष्टपणे दिसून येतात...

१. **जागतिकीकरण आणि शहरी वास्तव:** २१ व्या शतकातील मराठी कथेचा सर्वात मोठा प्रभाव म्हणजे 'शहरीकरण'. मुंबई-पुण्यासारख्या महानगरातील आयटी संस्कृती, कॉर्पोरेट जगातील स्पर्धा, चंगळवाद आणि त्यातून निर्माण होणारा टोकाचा एकटेपणा कथाकारांनी मांडला. विश्राम गुप्ते यांच्या 'ईश्वर. कॉम' सारख्या कथांतून तंत्रज्ञानाने व्यापलेले मानवी आयुष्य दिसते. जयंत पवार यांच्या कथांतून गिरणगावातील बदलणारे वास्तव आणि महानगरातील उपेक्षितांचे जगणे प्रकटाने समोर येते.
२. **स्त्रीवादी जाणिवा आणि बदलती स्त्री:** या शतकातील लेखिकांनी स्त्रीच्या पारंपरिक प्रतिमेला छेद दिला. मेघना पेठे, उज्वला केळकर, आशा बागे यांसारख्या लेखिकांनी स्त्रीच्या मनातील गुंतागुंत, तिचे लैंगिक स्वातंत्र्य आणि तिची करिअरमधील धडपड यांचे यथार्थ चित्रण केले. मेघना पेठे यांच्या 'हंस अकेला' किंवा 'फिरकी' सारख्या संग्रहांनी मराठी कथेला एक वेगळी प्रगल्भता दिली. आजची कथा स्त्रीला केवळ 'माता' किंवा 'पत्नी' म्हणून न बघता एक स्वतंत्र 'अस्तित्व' म्हणून पाहते.
३. **ग्रामीण संकट आणि बदललेले गावपण:** पूर्वीची ग्रामीण कथा निसर्ग आणि साधेपणावर आधारित होती, पण २१ व्या शतकातील ग्रामीण कथा 'दुष्काळ', 'शेतकरी आत्महत्या' आणि 'स्थलांतर' या भोवती फिरताना दिसते. समर खडस यांचा 'बकऱ्याची बॉडी' हा संग्रह ग्रामीण व्यवस्थेतील पडझड अधोरेखित करतो. असाराम लोमटे यांच्या 'आलोक' या कथासंग्रहाने (ज्याला साहित्य अकादमी पुरस्कार मिळाला) ग्रामीण भागातील जातीव्यवस्था आणि जागतिकीकरणाचा तेथील माणसांवर झालेला परिणाम अत्यंत टोकदारपणे मांडला आहे.
४. **दलित आणि उपेक्षितांचा आवाज:** २१ व्या शतकात दलित कथा केवळ 'आक्रोश' न राहता 'अनुभव' आणि 'विश्लेषण' बनली आहे. शरणकुमार लिंबाळे, योगिराज बाघमारे आणि वामन होबाळ यांनी या प्रवाहाला अधिक समृद्ध केले. दलित तरुणांची शिक्षणासाठीची धडपड आणि आजही शहरात किंवा गावात जाणवणारा सूक्ष्म भेदभाव या कथांचा केंद्रबिंदू आहे.

शैली आणि तंत्रातील प्रयोग:

या शतकातील मराठी कथा केवळ विषयांतच नाही, तर मांडणीतही प्रयोगशील झाली आहे.

- १) **जादुई वास्तववाद:** काही कथाकारांनी वास्तवाशी निगडित कथा सांगताना त्यात अतक्य घटकांचा वापर केला आहे.

- २) अतिकाल्पनिक कथा: कथा सांगतानाच कथेच्या प्रक्रियेवर भाष्य करण्याची शैली वाढली आहे.
- ३) भाषेचे मिश्रण: आजच्या कथेत शुद्ध मराठीऐवजी 'इंग्लिश' किंवा 'प्रादेशिक' बोलीभाषांचा (उदा. वऱ्हाडी, अहिराणी, मालवणी) सडळ वापर दिसतो, ज्यामुळे कथा अधिक जिवंत वाटते.

२१ व्या शतकातील प्रमुख कथाकार आणि त्यांचे योगदान

या कालखंडातील काही प्रमुख लेखकांनी मराठी कथेची पताका जागतिक स्तरावर नेली आहे ते कथाकार पुढील प्रमाणे...

- १) भालचंद्र नेमाडे: त्यांच्या 'हिंदू' सारख्या कादंबरीसदृश कथांनी संस्कृतीच्या रक्षणाचे आणि न्हासाचे प्रश्न मांडले.
- २) मेघना पेठे: शहरी मध्यमवर्गीय स्त्रियांच्या मानसिक संघर्षाला त्यांनी जागतिक परिमाण दिले.
- ३) आसाराम लोमटे: ग्रामीण वास्तवाचे अस्वस्थ करणारे चित्रण हे त्यांचे वैशिष्ट्य.
- ४) भारत सासने: मानवी मनातील गूढ आणि सूक्ष्म भावभावनांचे ते कवीमनाचे कथाकार आहेत. 'अदृष्ट' सारख्या त्यांच्या कथा वाचकाला अंतर्मुख करतात.
- ५) जयंत पवार: महानगरीय जीवनातील गुन्हेगारी, कामगार वर्ग आणि मध्यमवर्गीयांची ओढाताण त्यांनी समर्थपणे मांडली.
- ६) प्रणव सखदेव: नव्या पिढीचा हा लेखक 'डिजिटल' युगातील नात्यांची गुंतागुंत मांडण्यात यशस्वी ठरला आहे.

तंत्रज्ञान आणि कथेचे नवे स्वरूप

२१ व्या शतकाच्या दुसऱ्या दशकानंतर 'ई-बुक्स', 'किंडल' आणि 'ऑडिओ बुक्स'चे प्रस्थ वाढले. सोशल मीडियामुळे (फेसबुक, ब्लॉग्स) लघुकथा लिहिणाऱ्यांची एक मोठी फळी तयार झाली. दिवाळी अंकांची परंपरा अजूनही टिकून असली, तरी 'प्रतिलिपि' किंवा वैयक्तिक ब्लॉग्सच्या माध्यमातून कथा थेट वाचकांपर्यंत पोहोचत आहे. यामुळे कथेची लांबी कमी झाली असून 'फ्लॅश फिक्शन' सारखे प्रकार लोकप्रिय होत आहेत.

आव्हाने आणि मर्यादा

इतकी प्रगती होऊनही मराठी कथेसमोर काही आव्हाने आहेत:

- १) वाचक संख्या: दृश्य माध्यमांच्या आक्रमणामुळे वाचन संस्कृती काहीशी रोडावली आहे.
- २) अनुवादाचा अभाव: मराठीतील उत्तम कथा जागतिक भाषेत (इंग्रजी, फ्रेंच) अनुवादित होण्याचे प्रमाण अजूनही कमी आहे.
- ३) व्यापारीकरण: लोकप्रियतेच्या मागे लागल्यामुळे दर्जेदार आणि प्रयोगशील कथांचे प्रमाण काहीसे कमी झाल्याचे जाणवते.

निष्कर्ष

२१ व्या शतकातील मराठी कथेचा प्रवास हा 'गावकुसाकडून' 'ग्लोबल' कडे झालेला प्रवास आहे. या काळात कथा केवळ कागदावर राहिली नाही, तर ती मानवी अस्तित्वाचा शोध घेणारे एक महत्वाचे दस्तऐवज बनली आहे. आजचा कथाकार निर्भयपणे जात, धर्म, लैंगिकता आणि राजकारण यावर भाष्य करत आहे. येत्या काळात कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि आभासी वास्तव यांसारख्या तंत्रज्ञानामुळे कथेची रूपे बदलतील, परंतु मानवी संवेदनांचे मूळ रूप मांडण्याचे सामर्थ्य मराठी कथेत सदैव टिकून राहील. मराठी कथा ही प्रवाही आहे आणि ती नवनव्या आव्हानांना पेलण्यासाठी सज्ज आहे. म्हणूनच, २१ वे शतक हे मराठी कथेच्या सुवर्णकाळाचा पुढचा टप्पा मानला तर ते वावगे ठरणार नाही.